

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

12920

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות בישול (שיעור 5)

תנאי החזרה

שיעור מספר 17

פתחנו את לימוד הלכות בישול בהגדרות ההלכתיות של שלבי הבישול, למדנו באלו תנאים ומצבים עוברים על איסור בישול למרות שהתבשיל כבר התבשל. התחלנו גם לעסוק בגזירה האוסרת הנחה או החזרת תבשיל ישירות למקור חום רגיל, גם אם לא שייך בו בישול.

מותר להחזיר תבשיל למקור חום בשבת רק בהתקיים מספר תנאים. שניים מהם כבר למדנו – א. אסור שבהחזרה זו יעבור על איסור בישול (בהתאם לגדרי בישול ובישול אחר בישול שלמדנו) ב. האש צריכה להיות גרופה וקטומה (את גדרי גריפה וקטימה למדנו בשיעור הקודם).

נלמד עתה מהם התנאים הנוספים שקבעו חז"ל להשבת מאכל למקור חום.

א. תנאי החזרה נוספים שעלו מהגמרא

בשיעור הקודם למדנו על מחלוקת בית הלל ובית שמאי המובאת במשנה הבאה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לו עמוד ב

משנה. כירה שהסיקה בקש ובגבבא - נותנים עליה תבשיל. בגפת ובעצים - לא יתן עד שיגרוף, או עד שיתן את האפר. בית שמאי אומרים, נוטלין אבל לא מחזירין ובית הלל אומרים, אף מחזירין.

בית שמאי אוסרים לגמרי החזרת תבשיל על מקור חום כגון כירה, גם אם הוא גרוף וקטום, בית הלל מתירים. הגמרא מפרטת תנאים נוספים שהתנו בית הלל בכדי להתיר השבת תבשיל, למקור חום -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לח עמוד ב

אמר רבי זריקא אמר רבי אבא אמר רבי תדאי: לא שנו אלא שעודן בידו, אבל הניחן על גבי קרקע - אסור. אמר רב אמי: הכי אמר רבי חייא אמר רבי יוחנן: אפילו הניחה על גבי קרקע - מותר. פליגי בה רב דימי ורב שמואל בר יהודה, ותרוייהו משמיה דרבי אלעזר אמרי. חד אמר: עודן בידו - מותר, על גבי קרקע - אסור. וחד אמר: הניחן על גבי קרקע - נמי מותר.

אמר חזקיה משמיה דאבאי: הא דאמרת עודן בידו מותר - לא אמרן אלא שדעתו להחזיר, אבל אין דעתו להחזיר - אסור. מכלל דעל גבי קרקע, אף על פי שדעתו להחזיר - אסור. איכא דאמרי, אמר חזקיה משמיה דאבאי: הא דאמרת על גבי קרקע אסור - לא אמרן אלא שאין דעתו להחזיר, אבל דעתו להחזיר - מותר. מכלל שבעודן בידו, אף על פי שאין דעתו להחזיר - מותר.

בעי רבי ירמיה: תלאן במקל מהו? הניחן על גבי מטה מהו? בעי רב אשי: פינן ממיחם למיחם מהו? - תיקו.

רש"י מסכת שבת דף לח עמוד ב

תלאן במקל מהו - כעודן בידו דמי, או כהניחן על גבי קרקע דמי. מיחם - קומקמוס שמחמם בו חמין.

חברותא שבת דף לח עמוד ב

אמר רב זריקא אמר רב אבא אמר רב תדאי: לא שנו שמותר להחזיר את הקדירה לכירה בשבת, אלא בזמן שעודן בידו, אבל אם הניחן על גבי קרקע, אסור להחזיר את הקדירה לכירה, מפני שהוא נראה כמניח לכתחילה בשבת, ומיחיזי כמבשל. אמר רב אמי: ... הכי אמר רבי חייא אמר רבי יוחנן: אפילו אם הניחה לקדירה על גבי קרקע, מותר להחזירה לכירה. ומביאה הגמרא שחלקו בענין זה האמוראים בדברי רבי אלעזר: פליגי בה רב דימי, ורב שמואל בר יהודה, ותרוייהו משמיה דרבי אלעזר אמרי. חד אמר: רק אם עודן בידו מותר להחזירן לכירה, אבל אם הניחם על גבי קרקע אסור. וחד אמר: אפילו אם הניחן על גבי קרקע, נמי מותר להחזירם לכירה.

אמר חזקיה משמיה דאבאי: הא דאמרת, למאן דאמר שאין להחזיר קדירה בשבת, אלא אם כן עודן בידו, שאז מותר להחזירם על גבי הכירה, לא אמרן, אלא בזמן שדעתו מעיקרא בשעת הנטילה, להחזיר את הקדירה לכירה, אבל אם בשעה שנטלה אין דעתו להחזיר, אסור. ונמצא, שלפי שיטה זו ההיתר להחזיר קדירה לכירה בשבת הוא רק אם התקיימו שני התנאים: א. עודן בידו. ב. דעתו להחזירם. ומדייקת הגמרא: מכלל, מתוך דבריו של חזקיה אתה למד, שאם לא נתקיימו שני התנאים, כגון דהניח את הקדירה על גבי קרקע, שבאופן זה אף על פי שדעתו להחזיר, אסור להחזיר. וכן להיפך, אם עודן בידו אלא שלא היתה דעתו

להחזיר, אסור. איכא דאמרי, כך אמר חזקיה משמיה דאביי: הא דאמרת למאן דאמר שאם הניח הקדירה על גבי קרקע אסור, לא אמרן שאסור להחזיר, אלא אם כן בזמן שהניחם על הקרקע, גם היה סבור שאין דעתו להחזיר, אבל אם היתה דעתו להחזיר, אזי אפילו אם הניח את הקדירה על גבי קרקע, מותר. ונמצא לפי שיטה זו, שהאיסור להחזיר קדירה על גבי כירה בשבת, הוא רק אם נתקיימו בו שני התנאים: א. הניח על גבי קרקע. ב. אין דעתו להחזיר. אבל אם נתקיים רק תנאי אחד, מותר להחזיר. ומדייקת הגמרא: מכלל, מתוך דברי האיכא דאמרי בדעת חזקיה, אתה למד, שאם נתקיים תנאי אחד, כגון שבעודן בידו, אף על פי שאין דעתו להחזיר מותר. וכן להיפך, אם הניחם על גבי קרקע אלא שעודן בידו, מותר. בעי רבי ירמיה: תלאן לקדירה עם התבשיל או החמין המצויים בקדירה, במקל, ולא הניחם על גבי קרקע, מהו? למה הדבר דומה, להחזיק בידו, או להניחם על גבי קרקע. ואם תמצא לומר שתלאו במקל הוא כעודן בידו, מה הוא הדין אם הניח, את הקדירות, על גבי מטה, מהו? האם המיטה נידונית כקרקע, שכן למעשה הקדירה אינה בידו, או שמא כיון שלא הניחה על גבי קרקע אין זה היסח הדעת גמור, ומותר להחזיר מהמיטה לקדירה. בעי רב אשי: פינן - הוציא את המים ממיחם שבו נתבשלו, למיחם אחר ואחר כך החזיר את המים למיחם הראשון, מהו? האם מותר להחזיר את המיחם לכירה או לא. שכן אפשר שהוצאת המים ממיחם אחד למיחם אחר נידונית כהניחם על גבי קרקע, והוי כמטמין ומבשל לכתחילה בשבת, או שמא אין כאן מיחזי כמבשל. ומסקינן: תיקו.

את דברי הגמרא ניתן לחלק לשלושה חלקים -

בחלק הראשון מופיע הקריטריון של 'עודן בידו'. נחלקו האמוראים האם היתר החזרה מותנה בכך שהקדירה תהיה בידו, או שמותר להחזיר את הקדירה גם אחרי שהניחה על הקרקע.

בחלק השני מצטרף קריטריון של 'דעתו להחזיר'. מהו היחס בין הקריטריונים? הגמרא מציעה שתי אפשרויות -

אפשרות ראשונה - (גם וגם) - מותר להחזיר רק בהתקיים שני התנאים - א. אם לא הניח על הקרקע, ב. כוונתו להחזיר.

אפשרות שניה - (או - או) - מותר להחזיר בהתקיים אחד משני התנאים - א. כוונתו להחזיר כל זמן שהקדירה לא על האש ב. שלא יצאה מידו במשך הזמן הזה.

בחלק השלישי - מובא בירור מהי הגדרת 'קרקע'. תלה באוויר, הניח על המיטה או שהעביר לקדירה אחרת, האם זה נחשב הנחה על הקרקע? הגמרא נשאר ב'תיקו' - ללא הכרעה בשאלות הללו.

עיקר השיעור יעסוק בשאלה מה נפסק הלכה למעשה, ובשאלת הגדרת התנאים הללו.

טרם נעסוק בכך, נציין שתי סיבות לכך שהפוסקים הקלו בדיני החזרה באופן כללי -

א. מדובר בגזירת חכמים, וכאשר יש ספק אם חז"ל התכוונו לגזור במצב מסוים, בדרך כלל ההכרעה היא לקולא.

ב. שיטת הרמב"ן והר"ן בסוגיה.

ב. שיטת הרמב"ן והר"ן - הגזירה היא רק אם נטל לפני שבת ובא להחזיר בשבת

תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ג סוף הלכה א

נטלו מבעוד יום - מחזירו מבעוד יום. נטלו משחשיכה - מחזירה משחשיכה. נטלו מבעוד יום וקדש עליו היום. רבי סימון דתרי בשם רבי הושעיה: הניחו בארץ - אסור לטלטלו ...

מלשון הירושלמי עולה שאם נטל ביום ששי ומחזיר ביום ששי - אין הגבלות. אם נטל אחרי כניסת שבת - גם אין הגבלות להחזירו! רק אם נטל מבעוד יום ובא להחזיר אחרי כניסת שבת אז ורק אז חלים תנאי החזרה שראינו - אי הנחה על הארץ ודומיו.

חידושי הר"ן מסכת שבת דף לח עמוד ב

בירושלמי משמע דכל הני פלוגתא (חילוקי דינים) ליתנהו אלא בשסילקו מעל גבי כירה מערב שבת ולא החזירו עד שחשיכה ... ולפי זה דוקא משנטלו מבעוד יום הוא דמחמרינן, אבל נטלו משחשיכה, אפילו נתנו על גבי קרקע - מותר להחזיר.

הר"ן מצביע על כך שלפי הירושלמי כל תנאי החזרה שנדרשו נצרכים רק אם הקדירה הוסרה ממקור החום לפני שבת ובא להחזיר בשבת עצמה (וכעין דבריו כתב הרמב"ן).

הרמ"א כתב שיש שנהגו לסמוך על הר"ן -

הגהות הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנג סעיף ב

ויש אומרים דכל זה (כלומר תנאי החזרה שהוזכרו שחילת הסעיף) אינו אסור (אלא) רק כשנטלו מן הכירה מבעוד יום, ולא החזירו עד שחשיכה; אבל אם לקחו משם משחשיכה, אפי' הניחו ע"ג קרקע מותר (ר"ן פ' כירה וכל זו), וכן נוהגים להקל ... וסומקין על דברי המקילין, וטוב להחמיר. מיהו אם נלטין, לכולי עלמא אסור.

הרמ"א כתב ש"טוב להחמיר", ואכן להלכה אנו מחמירים ודורשים את תנאי ההחזרה גם אם הסיר את הקדירה מהאש בשבת. אך בהמשך נראה שהפוסקים צירפו את הדעה הזאת להקל במקרים מסוימים.

❖ הרחבות – הסיר מהאש לפני שבת ורוצה להחזיר בשבת

עם כל הקולא, חשוב לשים לב לשלוש נקודות –

- א. אם התבשיל לא מבושל כל צרכו, הנחתו על מקור חום בשבת היא איסור ביטול דאורייתא.
- ב. שני התנאים היסודיים - שההחזרה תהיה לאש גרופה וקטומה, ושהתבשיל לא התקרר – דרושים לכולי עלמא, גם אם הסיר את הקדירה ממקור החום בשבת.

❖ הרחבות – האם נדרש לעמוד בתנאים הללו אפילו אם מחזיר לפני כניסת שבת?

- ג. דווקא מתוך כך שמדובר בדין דרבנן שעלולים לזלזל בו, חז"ל החמירו בו יותר, ואסרו את ההנאה מהאוכל אם החזיר בדיעבד. דין דומה לזה מופיע בגמרא ביחס לאיסור שאסרו חז"ל להשהות את האוכל על הכירה (באיסור זה נעסוק בשיעור בעתיד). מכיוון שהיו אנשים שזלזלו באיסור, חכמים החמירו ואסרו את ההנאה בדיעבד -

חזון איש אורח חיים סימן לו סעיף כד

יש לאסור החזיר בשבת, אף על גב דקיימא לן דלא קנסו שוגג אטו מזיד בדרבנן, משום הא דאמרו (שבת ל"ח א') משרבו משהין במזיד גזרו על השוכח, ובכלל גזירה זו כל מלאכות שבת דרבנן דנמצאין חשודין עליהן. וסמך לזה מהא דאמר בירושלמי ראש פרק כירה, דאמר שם דקיימא לן כרבי מאיר (שלמדנו בשיעור מספר 8), דמבשל בשבת בשוגג מותר, ופריך מהא דגזרו על השוכח, אמא רבי אילא נחשדו להיות מניחין, ולא נחשדו להיות מבשלין, משמע דמה שנחשדו הוא בכלל הגזירה

בירושלמי נאמר שגם הפוסקים כרבי מאיר, ולא אוסרים מעשה שבת של ישראל בשוגג, גזרו איסור במקומות בהם יש בסיס לחשוד שזלזלו בגזירת חז"ל. לסיכום, ראינו שיקולים להקל בספקות, אך מחמת חשש הזלזול, אם ברור שעבר על גזירת איסור החזרה, אסור ליהנות. נעבור לפסיקה וגדרי התנאים, שהחכרו בגמרא.

ג. פסיקת הלישנא בגמרא

כפי שראינו, הגמרא התלבטה אם יש דרישה גם, שהקדירה תהיה עדיין בידו, וגם שיהיה בדעתו להחזיר, או שמא התנאים הללו מתחלפים, ודי בעמידה באחד מהם. להלכה חלקו הראשונים -

רבינו חננאל מסכת שבת דף לח עמוד ב

בית הלל אומרים אף מחזירין והני מילי שלא הניחם על גבי קרקע כלל, אלא מחזיקים בידו, ודעתו עליהם להחזירם, הוא ששינוי "אף מחזירין". אבל אם הניחם על גבי קרקע, אף על פי שהיה בדעתו להחזירם לכירה – אסור וקיימא לן כל כי האי גוונא בדאורייתא עבדינן לחומרא. ושבת איסורא דאורייתא היא. תלאם במקל או הניחם על גבי המטה או הניחם בכרעי המטה או פינם ממיחם למיחם הני כולהו איבעיא ולא אפשרו ועלו בתיקו. וקיימא לן כל תיקו דאיסורא לחומרא.

ר"ח פסק שיש צורך בעמידה בשני התנאים, וכן פסק את התיקו של הגמרא לחומרה, מכיוון ששבת היא איסור דאורייתא, ואנו עוסקים בהלכות שבת. קביעה זו מפתיעה, שהרי כבר ביארנו שכל הדיון מתחיל רק אחרי שאין חשש של איסור ביטול מדאורייתא!

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף לח עמוד ב

ולאו דאורייתא ממש קאמרי דהני דרבנן נינהו, דכשהגיע למאכל בן דרוסאי¹ היא מתניתין דאי לא אפילו דעתו להחזיר ואפילו עוון בידו אסור להחזיר דמבשל הוא, אלא ודאי בנתבשל הוא וליכא אלא איסורא דרבנן, אבל דעתן של גאונים ז"ל דכיון דאסרוהו משום דמיחזי כמבשל וקרוב הדבר לבא לידי איסורא דאורייתא הויא לה כדאורייתא ולפיכך הלכו בה להחמיר כשל תורה.

הרשב"א הסביר שאין הכוונה שיש כאן איסור דאורייתא, אלא שהתייחסו לדין החזרה כמו לדין ביטול. ואכן רבים מהראשונים הקדמונים פסקו שיש צורך בשני התנאים –

רי"ף מסכת שבת דף יז עמוד ב

אמר רבי זריקא א"ר אמי אמר רבי תדאי לא שנו אלא שעודן בידו אבל הניחן על גבי קרקע אסור א"ר חזקיה משמיה

¹ הרשב"א לשיטתו, שאין ביטול אחרי מאכל בן דרוסאי, כמו שראינו בשיעור 13. להלכה אנתנו פוסקים שצריך להיות מבושל כל צרכו.

דאביי הא דאמרן עוודן בידו מותר לא אמרן אלא שדעתו להחזיר אבל אין דעתו להחזיר אסור מכלל דאם הניחן על גבי קרקע אף על פי שדעתו להחזיר אסור.

אך לא כל הראשונים סברו כך –

ספר התרומה הלכות שבת סימן רלא

פליגי לישני אי עודה בידו דווקא או אפילו הניח קדירה על הקרקע צונן ובשל סופריי הלך אחר המיקל.

פסקי רי"ד מסכת שבת דף לח עמוד ב

אמ' רב חזקי' משמיה דאביי האי דאמרת הניחן על גבי קרקע אסור, לא אמרן אלא שאין דעתו להחזיר, אבל דעתו להחזיר מותר, מכלל דבעוודן בידו אף על פי שאין דעתו להחזיר מותר.

וכך סיכם את המחלוקת בחידושים המיוחסים לר"ן² –

חידושי הר"ן (מיוחס לו) מסכת שבת דף לח עמוד א

אסיקנא דאם הניחן ע"ג קרקע ודעתו להחזיר מותר ואי לא לא, אבל בידו אף על פי שאין דעתו להחזיר שרי. וכן פסק הרא"ה ז"ל להקל כלישנא בתרא, וכן בכל הני בעיין דתלאן במקל והניחן ע"ג המטה ופינן ממיחם למיחם מותר להחזיר דלקולא אזלינן. ואין כן דעת רוב הפוסקים אלא לחומרא דכל שהניחן ע"ג קרקע אפי' דעתו להחזיר אסור ואין העולם נזהרין על זה וה' ברחמיו יכפר עון ולא יבוקש.

שימו לב שמוצג פה קשר בין שני הפסקים של הרא"ה. הרא"ה פסק שמכיוון שהדין דרבנן, יש להקל, ולהתיר את ההחזרה בהתקיים אחד התנאים. כמו כן בשאלות שנשארן בתיקו הכריע להקל. ההיפך הגמור מדעת פסקי ר"ח שציטטנו לעיל.

בשלב זה נראה שחלקו הראשונים אם יש לדרוש את שני התנאים, או אחד מהם. מלשון החידושים המיוחסים לר"ן נשמע שנטה נגד הרא"ה, לדברי הר"ן ור"ח.

רמב"ם הלכות שבת פרק ג הלכה י

אין מחזירין לעולם אלא על גבי כירה גרופה או מכוסה, או בכירה וכופח שהוסקו בקש וגבבה, והוא שלא הניח הקדירה על גבי הקרקע, אבל משהניחה על גבי קרקע אין מחזירין אותה, ואפילו על גבי כירה גרופה או מכוסה

הרמב"ם דרש תנאי אחד – שלא הניחה על גבי הקרקע. אך לא הזכיר את התנאים האחרים בכלל – הוא לא הזכיר שהקדירה צריכה להיות בידו, ולא שדעתו להחזירה. אך מפשט הגמרא עלה שיש לעמוד בלפחות אחד מהתנאים הללו! האם הרמב"ם לא פסק כאף לישנא שבגמרא?

הגהות רמ"ך על הרמב"ם – הלכות שבת פרק ג הלכה י

למה פסק כלישנא קמא, ואף כלישנא קמא לא פסק דאפילו לא הניחם על גבי קרקע אסור אם אין דעתו להחזיר.

לכאורה התשובה לזה טמונה, בהמשך דברי הירושלמי שהובאו לעיל –

תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ג סוף הלכה א

רבי סימון דתרי בשם רבי הושעיה : הניחו בארץ – אסור לטלטלו ... תלוי ביתד, ונתנו על גבי ספסל? נאמר (כלומר – נכריע) - אם היה מפוחם (רותח) מותר, ואם לאו אסור

בירושלמי לא מחזר התנאי שלא הסיח דעתו מהקדירה. רבי סימון אומר שתלוי אם הניח בארץ, ולגבי הספקות במצבי הביניים בירושלמי נאמר דבר פשוט – שאם הקדירה חמה מותר להחזירה. אם כך יוצא כדברי הרמב"ם – אם הקדירה חמה, התנאי היחיד הדרוש הוא שלא הניח על הארץ.

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רנג סעיף ב ד"ה ולא הניחה

... הרמב"ם פסק האבעיא לקולא, שאחז דרך הירושלמי, כשיטתו בכל מקום. ובירושלמי שם – הניחו בארץ – אסור לטלטלו כו' תלוי ביתד – אם היה עדיין חם – מותר.

הגר"א לימדנו שהרמב"ם, כדרכו במקומות רבים, העדיף את ביאור הירושלמי. לפיכך, התנאי הנוסף הוא רק שלא הניח את הקדירה על הארץ.

פסיקת השולחן ערוך

וכעין זה פסק בשולחן ערוך -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנג סעיף ב

² ספר קדמון, כנראה של אחד מתלמידי הראשונים. תקופה ארוכה הספר נקרא 'חידושי הר"ן', אך גדולי ישראל כבר הורונו שהחידושים הללו לא נכתבו על ידי הר"ן עצמו. ראה בעניין זה באגלי טל כמה מקומות (זורע אות ב, ועוד), בהקדמת הרב אלחנן וסרמן לקובץ הערות, ובהקדמה לחידושי הר"ן בהוצאת הרב קוק.

כירה שהיא גרופה וקטומה, ונטל הקדירה מעליה, אפילו בשבת – מותר להחזירה כל זמן שהיא רותחת, ולא הניחה על גבי קרקע.

השולחן ערוך פסק שמותר להחזיר אם לא הניח את הקדירה על הקרקע, אך התנה גם את התנאי הנוסף שדרש הירושלמי – שהקדירה תהיה רותחת.

וכך הכריעו ההולכים בדרכו –

ילקוט יוסף שבת א סימן רנג - שהיית תבשיל על כירה מערב שבת

הנוטל קדרה מעל האש בשבת, אסור לו להחזירה לשם. אולם בתנאים מסויימים מותר להחזיר את התבשיל בשבת. והם: א. שהאש תהיה מכוסה בפח או אזבסט, או פלאטה חשמלית. שבהם לא נראה כמבשל, מאחר ואין דרך לבשל כך. ב. שהתבשיל יהיה דבר יבש כמו אורז, שניצל, וכדומה. ג. שהתבשיל יהיה מבושל כל צרכו. ובתבשיל לח, שיש בו מרק, צריך ב' תנאים נוספים: א. שהתבשיל ישאר חם בחום שהיד סולדת בו. אבל בפחות משיעור זה, אסור להחזיר דבר לח אף אם האש מכוסה. ב. שלא הניח את הקדרה על גבי קרקע, אלא על גבי מטה כסא או ספסל או שלחן וכדומה. ויש מקילין אף בקדרה שאינה רותחת, ומחזירין כל זמן שלא הניח הקדרה על גבי קרקע, אלא על השיש. ויש להם על - מה שיסמוכו.

פסיקת הרמ"א

הרמ"א פסק שיש לקיים את יתר התנאים. נוסף ללשון השולחן ערוך את התוספות שהוסיף עליו הרמ"א –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנג סעיף ב

כירה שהיא גרופה וקטומה ונטל הקדירה מעליה, אפילו בשבת, מותר להחזירה כל זמן שהיא רותחת כגה: ועודק צידו, ולא הניחה על גבי קרקע כגה: ודעתו להחזירה

השולחן ערוך דרש שני תנאים להחזרה - 1. רותחת (בגדרים שביארנו לעיל). 2. לא הניח על הקרקע. הרמ"א הוסיף שני תנאים נוספים - 3. עודה בידו. 4. דעתו להחזיר.

כפי שראינו לעיל, יש שתי סיבות להקל באופן כללי בדינים הללו – א. מדובר בגזירה דרבנן, וספק גזירה לקולא. ב. שיטת הר"ן הסובר שאם הסיר את הקדירה בשבת יתר דיני ההחזרה (למעט שהקדירה תהיה חמה ועל אש גרופה וקטומה) אינם מחייבים! ואכן גם הפוסקים האשכנזים כתבו שאפשר להקל ולהתיר החזרה גם בלא עמידה בכל התנאים שכתב הרמ"א כשיש צורך גדול –

משנה ברורה סימן רנג ס"ק נו

הרבה מהראשונים מקילין בעודן בידו אפילו אין דעתו להחזיר, וכן מקילין בדעתו להחזיר אף שבינתיים הסירן מידו, ונראה שבעת הצורך יש לסמוך על זה.

המשנה ברורה כתב שניתן לסמוך על הראשונים ולהקל בהתקיים אחד התנאים – עודן בידו או דעתו להחזיר. ברם הוא חידד שאם אינו בידו, אין הכוונה שהניח על הקרקע. בזה המשנה ברורה לא הקל -

שער הציון על משנה ברורה סימן רנג ס"ק נו אות נ

היינו, על גבי ספסל וכדומה, אף דיש מהם שמקילין אף בהניח על גבי קרקע כיון שהיה דעתו להחזיר, קשה לפסוק נגד סתימת השולחן ערוך לקמן בסעיף ג', עיין שם.

והחזון איש צירף את דעת הר"ן והקל עוד יותר –

חזון איש אורח חיים סימן לז סעיף יב

יש מקום להקל בנתנן על גבי ספסל, אפילו אין דעתו להחזיר, בצירוף דעת הר"ן להקל בנטל בשבת.

אם כך הרמ"א פסק שיש לעמוד בכל התנאים המחכרים בגמרא. המשנה ברורה כתב שבמקום הצורך ניתן להקל ולהתיר החזרה (כמובן, בהתקיים התנאים שפסק השולחן ערוך – שיהיה חם ולא הניח על הקרקע) בהתקיים רק אחד התנאים הללו - או עודן בידו, או דעתו להחזיר (ואם דעתו להחזיר, אך אינו בידו, צריך שלא יהיה מונח על הקרקע). החזון איש כתב שבצירוף שיטת הר"ן ניתן להקל יותר – אם הניח על הספסל יכול להחזיר אפילו אם אינו בידו ואין דעתו להחזיר.

הש"כ פסק להקל כמשנה ברורה -

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א סעיף כא

בשעת הצורך אפשר להקל ולהחזיר כלי על גבי האש במקרים הבאים –
(א) אם הניח את הכלי על גבי שולחן או כסא מבלי להחזיק בו, והוא שהיה בדעתו להחזירו לאש.
(ב) אם החזיק את הכלי בידו, אף אם לא היה בדעתו להחזירו על גבי האש.
אולם יש לזכור כי לא הקלו בזה אלא אם כן התמלאו התנאים האחרים (שהתבשיל חם והאש גרופה וקטומה).
ובמקום הצורך סמך על הר"ן והקל עוד יותר מהחזון איש –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א סעיף כב

בדיעבד, דהיינו ... כאשר לא יהיה לו מאכל חם לשבת, יש מקום להקל להחזיר את הכלי על גבי האש גם אם הניחו מידו ולא היה בדעתו להחזירו לאש. והוא שהאוכל שבכלי מבושל כל צורכו ולא הצטנן לגמרי, והאש שעל גבה יחזירנה תהיה מכוסה.

בהערה על סעיף זה כתב השש"כ שראוי לחשוש לדברי החזון איש, ולא להחזיר מהקרקע. אך בסעיף עצמו כתב שאם לא יהיה אוכל חם לשבת, יכול לסמוך על הר"ן לגמרי.

וכשמדובר בפלאטה של שבת, השש"כ הביא שהגרש"ז אוירבך הקל לגמרי –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א הערה פג

שמעתי מהגרש"ז ... דפלטה כזו חשיב קטומה, וגם לא שייך הטעם שמא יחתה, כיוון שאין הפלטה מיועדת לבישול, וגם אי אפשר להגדיל את מידת החום שלה ואם הניחה על גבי קרקע – שפיר דמי להחזיר.
עתה נבאר את גדרי התנאים הללו –

1. 'כל זמן שהיא רותחת'

מה משמעות התנאי הזה? ניתן להציע שתי אפשרויות –

א. בכדי שלא יראה כמבשל. אם הקדירה נראית כרותחת, איש לא מעלה על דעתו שכעת מבשל את התבשיל.

ב. מדיני בישול אחר בישול. ההנחה היא שמדובר בתבשיל שיש בו נחל, ואם הוא איבד את חומו אסור להשיב אותו למקור החום מפני שזהו בישול אחר בישול.

נפקא מינה משמעותית – האם דרישה זו קיימת במאכל יבש? לפי אפשרות א, אם המאכל התקרר, זה נראה כמו בישול חדש, ואסור. לפי אפשרות ב, אין בישול אחר בישול במאכל יבש, ולא יהיה איסור להחזיר מאכל יבש גם אחרי שהתקרר (אם עומד ביתר התנאים, כמובן).

יתכן וישנה נפקא מינה נוספת – למדנו שלפי הרמ"א לא חוששים לבישול אחר בישול בלח אם התבשיל לא הצטנן לגמרי, אפילו אם הצטנן לפחות מכדי יד סולדת. לפי אפשרות א, יתכן ותהיה כאן דרישה נוספת – שיהיה רותח. לפי אפשרות ב, הגדרת החום הדרושה כדי להחזיר, לפי הרמ"א, תהיה כהגדרתו לעניין בישול אחר בישול.

בדבר זה חלקו הפוסקים –

מגן אברהם סימן רנג ס"ק לו

ואפילו בדבר שאין בו מרק דלית ביה משום בישול אסור אם נצטנן דהוה ליה כמניח לכירה לכתחלה בשבת דאסור דלא התירו אלא חזרה.

המגן אברהם הסביר שהדרישה שלא יתקרר במקומה עומדת אפילו אם מדובר במאכל יבש לגמרי. הדרישה לא נובעת מדיני בישול אחר בישול, אלא מדיני החזרה. חז"ל הגבילו את היתר החזרה ודרשו שיהיה ניכר שהחזרה היא המשך החימום הקודם. החזרת האוכל לאחר שהתקרר נראית כמעשה חדש לגמרי, זהו שכתב המג"א בסוף דבריו – לא התירו אלא חזרה, ולא הנחה חדשה. דומה לדבריו פסק שו"ע הרב (רנג יח).
אך רבים חלקו עליו –

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רנג ד"ה כל זמן

כל זמן שהיא רותחת. אף על גב דאין בישול אחר בישול, מדמותר להחזירה בשבת, בנצטנן - יש בישול, מדאמרינן שם (ל"ד) גזירה שמא ירתח, ועיין רא"ש פרק ג סימן י.

הגר"א מפנה אותנו למקורות שלמדנו בשיעור 14, המקורות העומדים בבסיס דין בישול אחר בישול. הוא ביאר את דרישת השולחן ערוך, שהקדירה תישאר רותחת, שזהו דין בבישול אחר בישול. מדבריו עולה שאין כאן הגבלה מיוחדת הנובעת מדיני החזרה. המשנה ברורה והחזון איש דחו את דברי המגן אברהם ופסקו כגר"א –

חזון איש אורח חיים סימן לו אות י

ואם נטל ונצטן שאין היד סולדת בו וכשיחזיר יבוא ליד סולדת, דעת המגן אברהם דבטל ליה שיהוי ראשון, כיוון שנצטן, והלכך אפילו בדבר יבש, שאין בו משום בישול, או שלא נצטן לגמרי, דמקילין אפילו בתבשיל שיש בו מרק, מכל מקום על גבי כירה אסור להחזיר. ובמשנה ברורה הוכיח שאין מקור לזה, והלכך כל שאין בו משום איסור בישול, מחזיר אפילו על גבי כירה כשהיא גרופה, וכן כתב בשם הגר"א.

❖ הרחבות – הערה בשיטת המשנה ברורה

הגר"מ פיינשטיין הכריע להחמיר כמגן אברהם, אך עם קצת קולא –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד תשובה לא

יש להחמיר כהמגן אברהם דבצונן, אפילו דבר יבש, אסור להחזיר, ורק בחם קצת מותר ביבש להחזיר. והשיעור – שיהיה ראוי לאכול מחמת חמימותו.

פסיקתו היא כדברי המגן אברהם, להחמיר שגם יבש יהיה חם. כלומר, הצורך בחום אינו מתנאי בישול אחר בישול, אלא מתנאי החזרה, שלא יראה כבישול חדש. מצד שני, אין דרישה שיהיה חם ממש, אלא כחום שנדרש לעניין בישול אחר בישול בלח. וכך פסק הש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א סעיף כ אות ב

שהתבשיל יהיה חם במקצת (כלומר שלא הצטן לגמרי).

2. היחס בין "לא הניח על גבי קרקע" לבין "עודן בידו"

מדוע נאסרה ההחזרה אחרי שהניח על הקרקע? בראשונים מצאנו שני הסברים –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף לח עמוד ב

אסרו הניחו על גבי קרקע משום דדמיא למתחיל להניח ולבשל.

לפי הרמב"ן, ההנחה על הקרקע קובעת את סוף הבישול. החזרת התבשיל כעת תיחשב לתחילת בישול חדש. לאור זאת מתבאר ספקו של רבי ירמיה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לח עמוד ב

בעי רבי ירמיה: תלאן במקל מהו? הניחן על גבי מטה מהו?

לפי הרמב"ן, נראה שהספק הוא האם ההנחה שלא על האש היא שקובעת את סוף הבישול הקודם, או ההנחה על הקרקע. אך בהקשר אחר, המיוחס לר"ן ביאר מדוע התירו את החזרה –

חידושי הר"ן (מיוחס לו) מסכת שבת דף נא עמוד א

שלא הניח הקדרה ע"ג קרקע שיצטן.

הגר"ד סולוביצ'יק ביאר את דבריו כך – הקרקע הוא המקום הקר ביותר בבית, ולכן היו מניחים את התבשילים שם כדי לקררם. רבי ירמיה הסתפק האם הנחה על כל משטח קר הוא האסור, או שההנחה על הקרקע היא שונה, בכך שזהו מקום שמקרר. המיוחס לר"ן כתב נפקא מינה לעצם הגדרה זו –

חידושי הר"ן (מיוחס לו) מסכת שבת דף לח עמוד א

טוב לתת מפה או כר תחת הקדרה כדי שלא יניחנה על הקרקע ממש

מכיוון שמשמעות הקרקע היא הקירור, ולא ההנחה הרחק ממקור החום, אם יניח משהו שיחצוץ בין הקדירה לבין הקרקע זה לא ייחשב הנחה על הקרקע. הסתפקות זו עולה בירושלמי באופן אחר –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ג

תלוי ביתד ונתנו על גבי ספסל? נאמר – אם היה מפוחם (רותח) מותר ואם לאו אסור.

מבחינת הירושלמי, כל עוד התבטל שמר על חומו, מותר להחזיר מהיתד ומהספסל. למדנו לעיל שנחלקו ראשונים כיצד לפסוק -

רבינו חננאל מסכת שבת דף לח עמוד ב

תלאם במקל או הניחם על גבי המטה או הניחם בכרעי המטה או פינם ממיחם למיחם הני כולהו איבעא ולא אפשיטו ועלו בתיקו. וקיימא לן כל תיקו דאיסורא לחומרא.

אך הרמב"ם והשולחן ערוך לא הזכירו את האפשרויות הללו, וכך הסביר בבית יוסף את פסיקתו ופסיקת הרמב"ם -

בית יוסף אורח חיים סימן רנג

כיון דמידי דרבנן הוא ועלו בתיקו נקטינן לקולא.

לכן הרמב"ם והשולחן ערוך פסקו שאסור להחזיר אם הניח על הקרקע, אך לא כתבו מה הדין אם הניח על גבי משטח אחר.

הרמ"א החמיר יותר בהחזרה, ודרש את התנאים האחרים שהופיעו בגמרא, אך גם הוא לא הזכיר מה הדין אם הניח על משטח אחר.

בחינה נוספת של דברי הגמרא, מעלה שהדברים אינם כה פשוטים.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לח עמוד ב

חד אמר: עודן בידו - מותר, על גבי קרקע - אסור.

עד כה התייחסנו לשני התנאים הללו כנפרדים. יש כאן שני קריטריונים שאין קשר הכרחי ביניהם. 'עודן בידו' מתייחס לאופן בו האדם נשאר בקשר (או שלא) עם הקדירה, ואילו 'על גבי קרקע' הוא המיקום של הקדירה ביחס למקור האש. לפי ניתוח זה, שני הקריטריונים מתייחסים ל'צירים' שונים.

אך מלשון הגמרא ניתן לדייק שלפנינו שני הפכים. ההיפך מ'בידו' הוא 'מונח'. עתה הגמרא דנה - מהו ההיפך מ'בידו' - מונח - בכל מקום שהוא (מיטה, ספסל וכדו'), או שההיפך מ'בידו' הוא דווקא 'על גבי קרקע'?

הרמ"א הוסיף את התנאי "עודה בידו" -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנג סעיף ב

... מותר להחזירה כל זמן שהיא רותחת כגה: ועודה בידו, ולא הניחה על גבי קרקע כגה: ודעתו להחזירה.

מה היחס בין התוספת של הרמ"א 'עודה בידו' לבין הפסק המקורי של השולחן ערוך 'לא הניחה על גבי קרקע'? למדנו שחלקו הראשונים אם האיסור להחזיר מהקרקע נובע מכך שהקרקע מוגדרת כמקום מנוחת הקדירה (רמב"ן) או מחמת ייחודיות הקרקע כמקום הקר ביותר בבית (אז) (מיוחס לר"ן). לכאורה נפקא מינה בין השיטות תהיה - האם הקרקע היא סיבה עצמאית לאסור את החזרה (מיוחס לר"ן), שהרי הקרקע היא המקום הקר ביותר בבית), או שמה שחשוב הוא, שיהיה ברור שיש רצף בביטול (רמב"ן).

בביאור דברי הרמ"א, ומתוך תשומת לב למחלוקת הראשונים, ניתן להציע שלוש אפשרויות -

א. **אין קשר בין התנאים.** יש דרישה שלא יניח ידו מהקדירה. גם אם הקדירה בידו, יש דרישה נוספת, עליה הרמ"א לא חולק, שלא יניח אותה על גבי הקרקע (כפי שעלה מהמיוחס לר"ן) - שהנחה על הקרקע היא סיבה (שלא להחזיר). לפי הבנה זו, אם יניח על מיטה וספסל יהיה מותר להחזירה אם לא מניח ידו מהקדירה.

ב. **אחרי התוספת של הרמ"א, התנאי שלא יניח על הקרקע מיותר.** מדוע? מכיוון שהתנאי שתהיה בידו אומר שלא יניח את הקדירה על אף משטח. ממילא אין צורך לומר שלא יניח על הקרקע, הנחה על כל משטח - מיטה ספסל, לא משנה מה - בעייתית באותה מידה (כפי שלכאורה עלה מהרמב"ן, שאם ההנחה מסמלת את סוף הביטול - אסור להחזיר).

ג. **אחרי התוספת של הרמ"א, התנאי שלא יניח על הקרקע מיותר.** מדוע? מכיוון שיש דרישה שידו תישאר על הקדירה, מעתה לא משנה היכן הקדירה מונחת - קרקע, מיטה או ספסל - אם ידו עליה - מותר להחזירה, ואם ידו אינה עליה - אסור (כרמב"ן, כנ"ל).

חלק מהפוסקים העירו על כך שאחרי פסיקת הרמ"א, התנאי שלא יניח על הקרקע מתייתר -

ביאור הלכה סימן רנג סעיף ב ד"ה * ולא הניחם

לא הניחם ע"ג קרקע - לפי מה שהעתיק הרמ"א מקודם לדינא דבעינן עודה בידו דוקא תו לא צריכינן למכתב

שלא יניח ע"ג קרקע.

אם כך, הביאור הלכה למד כמו אפשרות ב' או ג' שכתבנו – שאחרי התוספת של הרמ"א, התנאי שלא יניח על הקרקע מתייתר. הערה זו עומדת בבסיס המסקנה שהביא מהמגן אברהם –

מגן אברהם סימן רנג ס"ק ב

הרב בית יוסף סבירא ליה דדווקא כשהניחה על גבי קרקע אסור, אבל הניחם על גבי מטה או ספסל שרי. אבל רמ"א סבירא ליה דכל אלו אסור, דהוה ליה כמושיב בשבת לכתחילה.

כאמור, המשנה ברורה הלך בדרכו –

משנה ברורה סימן רנג ס"ק נה

ועודה בידו - כלומר שלא הסיר הקדירה מידו מעת נטילתה מן הכירה עד שעה שיחזירנה. ולאפוקי אם הניחה על גבי מטה או ספסל וכדומה לזה בינתיים, הוי כמו שהניחה על גבי קרקע בינתיים ... דבטלה לה השחיה הראשונה.

הם למדו שהרמ"א פסק שאין הבדל בין הנחה על קרקע או הנחה בכל מקום אחר. האם זה מוביל אותנו לאפשרות ב' או ג'?

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד שאלה לג

הניח הקדירה על גבי קרקע ועדיין הוא אוחז בה בבית יד האם מותר להחזירה?

תשובה: יש להקל, דמדאפיק (גמרא שם ושו"ע שם) בלשון 'הניחה' ולא בלשון 'העמידה' על גבי קרקע, משמע שהניחה ממש לבדה, ולא אוחז בה כלל, וברמב"ם לא הזכיר שתהיה באויר, משמע שאף הרמב"ם מתיר.

הרב פיינשטיין הבין שמכיוון שהדרישה היא להמשכיות, כל עוד אוחז בקדירה – מותר להחזיר, אפילו אם היא לא באוויר בכלל. זהו ההבדל בין 'הניח' לבין 'העמיד'. 'העמיד' על הקרקע מתאר את המיקום של הקדירה – היא עומדת על הקרקע. האם האדם אוחז בה? לא ידוע. 'הניחה' על הקרקע הוא תיאור של היחס של האדם לקדירה. הוא הניח אותה, הוא כבר לא אוחז בה.

לענייננו, נראה שהרב פיינשטיין הבין כאפשרות השלישית שכתבנו לעיל. משרד הרמ"א שיאחז בקדירה, כבר אין משמעות היכן הקדירה הונחה – על הקרקע, על הספסל – כך או כך התנאי הרלוונטי הוא אחר – אם לא הונחה מתוך ידו – מותר להחזיר, ואם לא – אסור.

רק נזכיר שלמרות שהפוסקים הללו כתבו שהתנאי של הנחה על הקרקע אינו משמעותי לאשכנזים, יש נפקא מינה אחרת שראינו לעיל. המשנה ברורה פסק שאם לא הניח על הקרקע, דיו שיעמוד באחד התנאים שהציב הרמ"א. אך המשנה ברורה הקל בזה רק אם לא הניח על הקרקע (כפי שראינו לעיל, החזון איש הקל אם עמד באחד התנאים).

אך פוסקים אחרים הלכו בכיוון אחר –

מהר"ם שיק סימן קי"ז

אם מניחו על גבי קרקע, ועדיין אוחז בידו, אי חשיב כמו עדיין בידו, כיוון שלא פסק ידו ממנו, או לא? יש לדייק מדברי הרמ"א שהגיה 'ועודם בידו' קודם 'ולא הניח על גבי קרקע'. ואיפכא הוה ליה למינקט! אלא ודאי כיוון לאסור אפילו אוחז בידו והניח על גבי קרקע.

המהר"ם שיק דייק, מזה שהרמ"א הכניס את התנאי ש"עודו בידו" באמצע דברי השולחן ערוך, ששני התנאים אינם תלויים זה בזה. אם הניח על הקרקע, אסור להחזיר, אפילו אם עודו בידו. עולה שהוא למד את הרמ"א באופן הראשון שהצגנו לעיל – שיש תנאי ש'עודה בידו', ויש תנאי שלא יהיה מונח על קרקע, וכל תנאי עומד לעצמו (שלא כדרך שלמדו המגן אברהם המשנה ברורה והאגרות משה). לכן לשיטתו יש משמעות להנחה על קרקע בנפרד מהמשמעות של אחיזה בקדירה. והש"כ פסק כדבריו –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א סעיף כ (אות ד)

לא יניח את הכלי כלל, אלא יחזיקו בידו, או אפילו יניחו על השולחן או בכל מקום יבש אחר (אבל לא על הרצפה) והוא שימשיך להחזיק בכלי עד שיחזירונו על האש.

יש לציין שהרב אלישיב ביאר שהעיקר שלא יהיה כולו על הקרקע –

ארחות שבת פרק ב סעיף מה

אם רק מקצת הקדירה מונחת על הקרקע ומקצתה באוויר והוא אוחז בידו – יש להקל

לסיכום –

העלינו את שאלת היחס בין תנאי 'עודה בידו' לבין שלא יניח על הקרקע. השולחן ערוך לא פסק את התנאי שיהיה בידו, אם כך לשיטתו כל עוד לא הניח על הקרקע – מותר להחזיר. הרמ"א פסק גם את התנאי שיהיה בידו. חלקו הראשונים מדוע הגמרא אסרה החזרה מהקרקע.

לפי הרמב"ן – מכיוון שזהו מקום מנוחת הקדירות, והחזרה משם נחשבת כנתינה חדשה. לפיכך הבעייתיות לא מסתכמת בקרקע דווקא, אלא כל משטח שעונה על הקריטריון הזה. נראה שהמגן אברהם והמשנה ברורה הלכו בשיטה זו, ופסקו שהתנאי שיהיה בידו רומז שלא יניח על שום משטח. האגרות משה הוסיף שהתנאי גם מהווה קולא – אם מניח על הארץ, או על כל מקום אחר, אך עודה בידו – מותר להחזיר. לפי המיוחס לר"ן (ובביאור הגרי"ד סולוביצ'יק), הקרקע ייחודית בכך שהיא מיועדת לקירור התבשיל. לכאורה המהר"ם שיק הלך בדרכו, ופסק שהנחה על הקרקע היא סיבה עצמאית לאסור את החזרה. התנאי שהוסיף הרמ"א, שיהיה בידו, הוא תנאי נוסף, ולפי הרמ"א צריך לעמוד בשניהם, בנפרד. והש"כ פסק כדבריו.

במטבח המודרני

אמנם, כפי שביארנו בחלק הקודם, לפי המגן אברהם משנה ברורה ואגרות משה יש פחות משמעות לשאלה מה מוגדר כהנחה על קרקע ומה לא. אך לפי הפוסקים כשולחן ערוך (ילקוט יוסף) וכן לפי הש"כ יש להגדיר מה נחשב 'קרקע' לעניין איסור להחזיר ממנו למקור החום. כאמור, מהמיוחס לר"ן עולה שמה שמשמעותי הוא הקירור. לאור זאת כתבו פוסקי דורנו שיש להבחין בין הנחה על השיש לבין הנחה במקרר –

חוט שני הלכות שבת פרק כז אות א

הניח קדירה על גבי שיש המצוי בזמנינו במטבח, נראה שאין לזה דין קרקע לעניין זה, אלא רק כמיטה וספסל. ויסוד ההבדל בין קרקע למיטה וספסל הוא דקרקע הוא מקום הנחת הקדירות לאחר שסיימו להתעסק בהם, ולכן חשיב שהסיח דעתו מהם. אבל כשמניח על גבי מיטה וספסל לא חשיב עדיין שמסיח דעתו מהם, כיוון שבאלו המקומות עדיין מתעסקים בקדירות. והוא הדין מקום השיש הוא מקום התעסקות בקדירות, ואין זה מקום הנחתם לאחר שגומר מלהתעסק בהם.

הניח הקדירה במקרר – מסתברא דדינו כהניחה על גבי קרקע, כיוון שמניח שם לאחר שגומר להתעסק בהם.

וכן הובא בשם הגרש"ז –

מאור השבת חלק ב סימן י אות ז עמוד שג

לעניין על גבי שלחן או שיש, יתכן שאין זה דומה לעל גבי קרקע שזה ממש סילוק.

רבנות- סימן רנ"ג סעיף ב

סיכום

תנאי החזרה שעלו מהגמרא

בשיעורים הקודמים עסקנו בשני התנאים הראשונים להשבת אוכל למקור חום בשבת – שהאוכל יהיה מבושל (בכדי שלא יעבור על איסור ביטול, וכן למדנו מתי יש איסור ביטול גם אחרי ביטול), ושמקור החום יעמוד בהגדרה של גרוף וקטום. בשיעור זה המשכנו בגמרא וראינו תנאים נוספים שהאמוראים העלו. בגמרא דנו בתנאים שהקדירה תהיה בידו, לא יונח על הקרקע, ודעתו להחזיר.

שיקולי הקולא, וחומרא – דרבנן, שיטת הרמב"ן והר"ן, והדין בדיעבד

הר"ן הוכיח מהירושלמי שהתנאים הללו דרושים רק אם הסיר את התבשיל ממקור החום לפני כניסת שבת, ורוצה להשיבם למקור החום בשבת. אמנם רוב הראשונים חלקו עליו, אך הרמ"א הזכיר שיש מנהג כזה, והפוסקים הקלו בגדרים שונים של החזרה בשבת לאור זאת שלפי הר"ן בלאו הכי אין איסור החזרה אם הסיר את הקדירה אחרי כניסת השבת. חשוב לציין שגם לפי שיטה זו התנאים הבסיסיים – שיהיה מבושל, על אש גרופה וקטומה, ולא התקרר – מתקיימים. דווקא לאור הקולא שבדין, חששו חז"ל שיזלזלו, ולכן אסרו הנאה מתבשיל שהוחזר בדיעבד.

פסיקת הלישנא בגמרא

בגמרא עלתה התלכות האם יש דרישה שהקדירה תהיה בידו וגם שיהיה בדעתו להחזיר, או שמא התנאים הללו מתחלפים, ודיו שיעמוד באחד מהם.

ר"ח וריף ועוד פסקו שיש להחמיר ולהצריך את שני התנאים.

התרומה, רי"ד, רא"ה ועוד הקלו.

אך לרמב"ם הייתה שיטה עצמאית בכל זאת – הוא למד מהירושלמי שהתנאי היחיד (מעבר לתנאים הנ"ל) הוא שלא הניח על גבי הקרקע. השולחן ערוך פסק כדבריו, וכך פסק בילקוט יוסף – שאם מקור החום גרוף וקטום, מותר להחזיר אם הקדירה רותחת ולא הניחה על הקרקע.

הרמ"א פסק שיש לעמוד ביתר התנאים – שהקדירה תהיה בידו ושדעתו להחזירה.

אך לאור זאת שמדובר בדין דרבנן, שיש מחלוקת בין הפוסקים, ולפי הר"ן ודעימיה אין איסור אם הסיר בשבת בכלל, כתבו הפוסקים שניתן להקל יותר בתנאים בשעת הצורך – המשנה ברורה כתב שדיו אם דעתו להחזיר או שעודה בידו (אם לא הניח על הקרקע). החזון איש הוסיף שאפשר להקל אפילו אם לא עמד בתנאים הללו, כל עוד לא הניח על הקרקע. אם עמד באחד התנאים אפילו אם הניח על הקרקע. השש"כ פסק כדברי המשנה ברורה, ובדיעבד הקל גם כחזון איש.

הגרש"ז כתב שבצירוף הקולא שבפלאטה, בדיעבד במקום צורך מותר להחזיר לפלאטה אפילו אם הניח על הקרקע! נעבור לתנאים עצמם –

א. 'כל זמן שהיא רותחת'

האם תנאי זה הוא מדיני ביטול אחר ביטול, או שמטרתו שלא יראה כמבשל? נפקא מינה לדבר יבש מבושל כל צרכו – ביטול אחר ביטול אין כאן. אך אולי יש להחמיר כדי שלא יראה כמבשל?

המגן אברהם כתב שזה דין ב'מיחזי כמבשל', ולכן החמיר גם אם מדובר בתבשיל יבש. האגרות משה פסק כדבריו, אך כתב שאם עדיין חם קצת (כמו שלמדנו בדיני ביטול אחר ביטול) אין איסור של 'מיחזי'.

אך הגר"א כתב שזה מדין ביטול אחר ביטול, וכמוהו פסקו המשנה ברורה והחזון איש.

ב. היחס בין 'לא הניח על גבי קרקע' לבין 'עודו בידו'

מדוע יש איסור להחזיר מהקרקע?

לפי הרמב"ן – מכיוון שהקרקע הוא מקום מנוחת הקדירות.

לפי המיוחס לר"ן – מכיוון שהקרקע היא מקום שמניחים כדי לצנן. הגרי"ד סולוביץ'ק ביאר שהקרקע הוא המקום הקר שבבית, ולכן הוא מתייחד בזה שהוא מקרר את הקרקע.

לאור ההבנות הללו יש לבאר את ספקו של רבי ירמיה מה דין מניח על מיטה וספסל, ולא על הקרקע. הגמרא נשארה בספק. הראשונים חלקו כיצד לפסוק. הרמב"ם והשולחן ערוך לא הזכירו את הבעיה בהנחה על מיטה וספסל, מכיוון שסברו שאין בעיה. לכן רק כתבו שאם הניח על הקרקע אסור להחזיר.

גם הרמ"א לא הזכיר שיש הבחנה בין הנחה על הקרקע לבין הנחה על משטח אחר. אך הפוסקים חלקו מה היחס בין פסיקת השולחן ערוך – שלא יניח על הקרקע – לבין התוספת של הרמ"א – שהקדירה תישאר בידו.

לפי המגן אברהם, משנה ברורה ואגרות משה – הרמ"א דרש דרישה אחרת – שלא יניח את הקדירה מידו. יש בזה קולא וחומרה – חומרה – שזה לא משנה אם מניח על הקרקע או בכל מקום אחר – אם עזב את הקדירה – אסור להחזיר. קולא – שגם אם הניח על הקרקע, אם היא עדיין תחת ידו – מותר להחזיר. לכאורה שיטה זו תואמת את הרמב"ן, שאין משמעות לקרקע, אלא לכך שיהיה ברור שהחזרה למקור החום אינה הנחה חדשה.

המהר"ם שיק והשש"כ למדו שהרמ"א דרש דרישה נוספת, ויש כאן שני תנאים שאין קשר ביניהם. אם הניח על הקרקע – אסור להחזיר, גם אם ידו עליה לאורך כל הדרך. ואם הניח במקום אחר – מותר להחזיר רק אם ידו עליה. לכאורה שיטה זו מבוססת על המיוחס לר"ן (כפי שביארו הרב סולוביץ'ק) שהקרקע קרה, והנחה עליה נועדה לקרר, ולכן דווקא ממנה אסור להחזיר.

ג. במטבח המודרני

לפי המשנה ברורה ודעימיה, פחות משמעותי להגדיר מה נקרא 'קרקע'. ההגדרה רלוונטית רק למהר"ם שיק ושש"כ, אליבא דשיטת הר"ן, שסוברים שיש ייחודיות בקרקע בכך שהקרקע מקררת.

לאור הגדרה זו הרב קרליץ פסק שיש להבחין בין השיש, שממנו מותר להחזיר, לבין המקרר, שודאי מוגדר כמקום מנוחתו וקירורו של התבשיל, וממנו אסור להחזיר.

בשיעור זה עסקנו בגדרי החזרה הבסיסיים. בשיעור הבא נשלים אפשרויות אחרות להחזרה ונתינה לכתחילה.